

COL·LECCIÓ IMAS

Innovació i Metodologia en Afers Socials

Núm. 71. Maig, 2025

ISSN: 2659-5273

Infància, adolescència i família

La violència filioparental i la mesura de convivència en grup educatiu: una revisió de les característiques d'aquesta violència i del sistema penal de menors

Maya Vanrell Ramos

Educadora social

Universitat de Màlaga

Resum

El present article forma part del Treball de Fi del *Màster en criminalidad e intervención social con menores* de la Universidad de Málaga que pretén indagar sobre una violència cada vegada més habitual entre els adolescents i joves menors d'edat, la violència filioparental.

La resposta judicial més freqüent per aquest delictes s'anomena convivència en grup educatiu, recurs que s'aplica als menors que tenen entre catorze i divuit anys. Aquest article explora el sistema penal de menors i l'execució d'aquesta mesura educativa, així com les característiques de la violència filioparental i alguns trets comportamentals, que, segons la literatura acadèmica, tenen en comú els menors que l'exerceixen.

Aquest cas és d'una dona jove amb diagnòstic de trastorn límit de la personalitat atesa a una UCA. És per aquesta raó que exposarem una breu introducció sobre el trastorn, per emmarcar clarament les característiques pròpies de la nostra pacient i poder entendre la seva evolució en el procés de deshabituació a la UCA.

Paraules clau

Infància, violència filioparental, sistema penal, grup educatiu de convivència.

Introducció

Actualment, hi ha molts casos en els quals s'aplica la mesura judicial de convivència en grup educatiu pels menors¹ que duen a terme qualche tipus de violència filioparental. Aquest recurs és una de les tretze mesures judicials previstes en la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors, a partir d'ara LORPM, que es poden imposar als menors entre catorze i divuit anys que cometes actes delictius. Durant

aquesta mesura judicial, anomenada *convivència amb una altra persona, família o grup educatiu*, «la persona sotmesa a aquesta mesura ha de conviure, durant el període de temps establert pel jutge, amb una altra persona, amb una família distinta a la seva o amb un grup educatiu, adequadament seleccionats per orientar a aquella en el seu procés de socialització» (art. 7, Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener).

La intervenció sancionadora dels menors es caracteritza per ser simultàniament punitiva i educativa; ofereix especialment importància a aquesta darrera, ja que les mesures aplicables han de preveure un caràcter rehabilitador i educatiu especials. Basant-se en la naturalesa de la responsabilitat penal que es confereixi als menors infractors, les mesures imposades tenen una funció i una finalitat distintes (Viana, 2007). La mesura de *convivència amb una altra persona, família o grup educatiu* té caràcter residencial, però no és privativa de llibertat i pot tenir aplicacions distintes segons la comunitat autònoma encarregada de l'execució. Malgrat això, en la major part de les comunitats autònomes, el grup educatiu de convivència, a partir d'ara GEC, és la mesura judicial que s'imposa als menors infractors que han comès delictes de violència filioparental. La Circular 1/2010, de 23 de juliol, sobre el tractament des del sistema de justícia juvenil dels maltractaments de menors contra els seus ascendents (2010), postula que el principal motiu d'intervenir amb un perfil tan concret en els GEC és pel fet que la major part dels menors que cometen delictes de violència filioparental limiten la seva activitat delictiva a l'àmbit domèstic i la dirigeixen cap als membres familiars. Això provoca la creació de recursos específics per a aquest perfil de menors, amb la finalitat de realitzar un tractament individualitzat que se centri en les necessitats específiques que presenta aquesta problemàtica.

En els darrers anys s'han produït canvis importants en els rols familiars, així com en les seves funcions i composició. Totes aquestes transformacions socioculturals han continuat generant violència en l'àmbit familiar, produint noves realitats familiars, una d'elles, la violència filioparental, d'ara endavant VFP (Domínguez de la Rosa, et al., 2019). Resulta complex conceptualitzar tots els factors involucrats en aquest fenomen, i malgrat que s'explicarà de manera més extensa en un apartat posterior, la VFP:

«És aquella en què el fill o filla actua intencional i conscientment contra els seus progenitors (o els qui ocupin el seu lloc) amb el desig de causar-los mal, perjudici i/o sofriment, de manera reiterada al llarg del temps, amb la fi immediata d'obtenir poder, control i domini sobre les seves víctimes per a aconseguir el que desitja per mitjà de la violència psicològica, econòmica i/o física» (Aroca, 2010, com es va citar a Jiménez, 2017, p.18).

Sistema penal de menors. Mesura de convivència en grup educatiu

Amb el propòsit de contextualitzar i entendre el procés penal dels menors, s'han d'assenyalar algunes qüestions jurídiques. En primer lloc, és important indicar que a Espanya, l'ordenament jurídic regula la minoria d'edat penal en el Codi penal, d'ara endavant CP, i en la LORPM. L'article 19 del CP determina que són els divuit anys a partir dels quals una persona serà responsable criminalment davant el Codi, i indica que els menors d'aquesta edat poden ser responsables conformement a la llei que reguli la responsabilitat penal del menor. D'acord amb això, s'aplica la LORPM «per a exigir la responsabilitat de les persones majors de catorze anys i menors de divuit per la comissió de fets tipificats com a delictes o faltes en el Codi penal o les lleis penals especials» (art. 1, Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener). Així doncs, es considera que totes aquelles actuacions produïdes per menors entre aquesta franja d'edat no poden ser sancionades com les d'un major d'edat imputable, però tampoc resultar exemptes de sanció. La imputabilitat penal fa referència a:

«La capacitat d'actuar culpablement; capacitat que es reconeix, en principi, a tot home per estar dotat d'intel·ligència i llibertat que li permet conèixer i valorar el deure de respectar la norma i de determinar-se espontàniament. Així, cal considerar imputable a qui reuneix aquelles característiques biopsíquiques que, conformement a la legislació vigent, el fan capaç de ser responsable dels seus propis actes. Diem que un subjecte és inimputable quan no té la capacitat necessària d'entendre la norma penal» (Figuerola i Martínez, 2000, com es va citar a Cámara 2014, p. 249).

Sobre la imputabilitat dels menors entre catorze i divuit anys, Díaz (2015) sosté que hi ha moltes posicions davant aquesta categoria; en destaquen tres de diferents. Un primer corrent afirma que, en coherència amb la consideració que la Llei no té naturalesa penal, la imputabilitat comença a partir dels divuit anys, considerant els menors com penalment inimputables, independentment que pugui existir un altre tipus de responsabilitat. D'altra banda, una segona postura entén la imputabilitat dels menors entre els catorze i divuit anys com una espècie de semiimputabilitat. El motiu d'aquesta imputabilitat reduïda o atenuada es deu al fet que s'exclou aquest col·lectiu del CP d'adults i se sotmet a la LORPM, entenent que s'ha de responsabilitzar per les actuacions dutes a terme, malgrat que sigui d'una manera més moderada o peculiar. Finalment, el tercer corrent considera que els menors d'entre catorze i divuit anys són plenament imputables i responsables penalment, reconeixent únicament com a inimputables els menors de catorze anys. Malgrat que són

moltes les conclusions que es poden extreure de cada postura, l'autora recull dos arguments principals: «que els menors d'entre 14 i 18 anys són imputables i que estan subjectes a una responsabilitat penal peculiar i especialment configurada per a ells» (Díaz, 2015, p.24).

Així com explica la mateixa autora, l'edat mínima determinant de la responsabilitat penal dels menors ha estat una polèmica recurrent en aquest país, ja que nombrosos casos molt mediàtics han posat en dubte l'efectivitat de la Llei i demanen la reducció de la minoria d'edat penal. S'ha d'esmentar també que les reformes legislatives posteriors de la LOPRM s'han anat allunyant cada vegada més de la seva filosofia inicial, en la qual s'exigia responsabilitat penal al menor, però prevalent una intervenció amb criteris educatius, preventius i resocialitzadors. Hi ha molts autors que afirmen que actualment la LOPRM s'ha adaptat a un model de prevenció de seguretat ciutadana, a través d'un enduriment punitiu propi d'un sistema penal repressiu d'adults, la qual cosa, per consegüent, afecta els menors. La LORPM i el procediment penal d'adults difereixen en dos aspectes importants. El primer és que el procediment dels menors infractors es caracteritza per una individualització de cada cas, tenint en compte diversos aspectes personals, familiars i socials del menor. La segona diferència radica en el fet que les mesures tenen un caràcter primordial d'intervenció educativa, a diferència de les penes en matèria d'adults (Serrano, 2001).

Per a conèixer una mica més les característiques de la LORPM i els principis que condueixen l'aplicació de les mesures previstes en aquesta Llei, s'ha de fer referència a l'apartat sisè anomenat Exposició de motius, on s'exposen els principis orientadors següents:

- La naturalesa formalment penal, però materialment educativa sancionadora del procediment i de les mesures aplicables als infractors menors d'edat.
- Reconeixement exprés de totes les garanties que es deriven del respecte dels drets constitucionals i de les especials exigències de l'interès del menor.
- Diferenciació en diversos trams d'edat a efectes processals i sancionadors.
- Flexibilitat en l'adopció i execució de les mesures aconsellades per les circumstàncies del cas concret.
- Competències de les entitats autonòmiques per a la reforma i protecció de menors respecte a l'execució de les mesures imposades en la sentència i control judicial d'aquesta execució.

Tots aquests principis es fonamenten en la reeducació i resocialització del menor, tenint present en tot moment el seu interès superior. D'altra banda, en l'article 7: Definició de les mesures susceptibles de ser imposades als menors i regles generals de determinació d'aquestes, es troba desenvolupat el catàleg de mesures que poden imposar els jutges de menors, ordenades de major a menor restricció de drets. Encara que no s'expliquen totes, sí que s'enumeren per a poder tenir una visió més àmplia:

- Internament en règim tancat
- Internament en règim semiobert
- Internament en règim obert
- Internament terapèutic en règim tancat, semiobert o obert
- Tractament ambulatori
- Assistència a un centre de dia
- Permanència de cap de setmana
- Llibertat vigilada
- La prohibició d'aproximar-se o comunicar-se amb la víctima o amb aquells dels seus familiars o altres persones que determini el jutge
- Convivència amb una altra persona, família o grup educatiu
- Prestacions en benefici de la comunitat
- Realització de tasques socioeducatives
- Amonestació
- Privació del permís de conduir ciclomotors i vehicles de motor, o del dret d'obtenir-lo, o de les llicències administratives per a caça o per a ús de qualsevol tipus d'arma
- Inhabilitació absoluta

Una vegada presentada aquesta síntesi breu de les característiques de la LORPM i de la responsabilitat penal dels menors infractors, a continuació s'expliquen les característiques de la mesura judicial objecte d'aquest article, així com el delictes en concret amb el qual s'aplica.

Barea (2008) afirma que el GEC és una de les mesures més difícils i complexes, tant per la seva gestió al medi obert com per la falta de famílies o persones adequades que la duguin a terme. És per això, que en la pràctica, de les tres variacions que ofereix la Llei (convivència amb una persona, família o grup educatiu), principalment s'efectua amb un grup educatiu. En la majoria dels casos:

«Aquesta mesura té una capacitat de 8 places a cadascun dels centres, per la qual cosa es duu a terme un treball molt personalitzat. En aquesta, els i les menors no

viuen en el seu domicili, però estan en una casa ordinària i realitzen totes les activitats de la vida diària en els recursos de l'entorn normalitzat. Es troben tutoritzats per un equip interdisciplinari, format per Equip tècnic (Direcció, normalment juristes, Treball Social, Psicologia) i Equip educatiu (educadors que, també, exerceixen la tutorització a nivell socioeducatiu de cadascun dels nois i noies)». (Benavente, 2021, p. 437).

Així com s'ha esmentat anteriorment, generalment s'aplica la mesura del GEC per a aquest perfil de menors concret, i així poder efectuar una intervenció adequada i específica respecte a les necessitats que presenta cada menor. Per a un menor, el GEC «ha de proporcionar un context socialitzador per a l'aprenentatge de normes i pautes de convivència amb la finalitat d'afavorir el seu procés de socialització, autonomia personal, responsabilitat i compromís social dirigit al retorn al seu nucli familiar i social» (Memòria medi obert, 2017, com es va citar a Benavente, 2021, p. 437). A més, s'ha de tenir en compte que és una mesura que requereix l'acceptació del menor, així com el compromís de col·laborar en totes les actuacions o intervencions que es duguin a terme en el pis, i també la dels seus progenitors o les persones que en aquell moment siguin les responsables de la seva tutela. Com a resultat, en la intervenció i els programes del GEC es treballen: l'aprenentatge de normes i pautes de convivència, l'adquisició de valors i competències sociopersonals, l'ús saludable de l'oci i temps lliure, la promoció de la salut física i mental, les activitats quotidianes i relacions amb el grup d'iguals, entre altres (Benavente, 2021).

L'acció educativa del GEC es caracteritza pel paper predominant de l'educador, aquest esdevé una figura essencial durant el transcurs de la mesura. L'educador és qui estableix les normes bàsiques de convivència i els límits de les actuacions en la vida quotidiana. Els professionals dels equips educatius han d'oferir un procés sancionador en què el menor es pugui sentir escoltat, entengui la seva equivocació i accepti les conseqüències de les seves accions (Salamanca, 2012). S'ha de tenir en compte que el modelatge és crucial per a assimilar els aprenentatges, ja que els menors han de veure en els seus referents adults, en aquest cas, els membres de l'equip educatiu, el desenvolupament d'hàbits, pautes i valors socials adequats i saludables. Aquest autor assenyala algunes característiques positives que ofereix l'especificitat del GEC: la separació temporal del domicili familiar, el model educatiu, la unió amb l'entorn social i la facilitat per a desenvolupar una intervenció terapèutica sobre el nucli familiar. En els casos de violència familiar, les relacions que el menor estableix en el domicili poden generar episodis de conflicte nous que empitjoren la dinàmica i la relació dels membres de la família. Per això, en la majoria de casos s'ha de considerar la separació temporal del menor del nucli de convivència, sense perjudici a

desenvolupar una intervenció especialitzada amb tot el sistema familiar. És important tenir en compte que no es pot resoldre el problema intervenint únicament amb el menor, ja que és necessària una col·laboració participativa de la família per a abordar eficaçment la problemàtica. D'una banda, es treballa paral·lelament amb els recursos que ofereix la comunitat i l'entorn social del menor, per no privar-lo d'aquests i que aquest sigui conscient de la importància de la convivència amb un grup d'iguals adequat i el bon ús de l'oci i temps lliure. D'altra banda, el model educatiu del GEC propicia, com s'ha esmentat anteriorment, l'assimilació d'un estil de convivència adequat per als menors, facilitant-los així la transició a l'entorn familiar, una vegada acabada la intervenció (Salamanca, 2012).

Violència filioparental. Teories explicatives i factors influents

En primer lloc, és necessari exposar la definició de violència i la classificació de les diferents tipologies que hi ha. L'Organització Mundial de la Salut (2002) defineix la violència com:

«L'ús intencional de la força o el poder físic, de fet o com a amenaça, contra un mateix, una altra persona o un grup o comunitat, que causi o tingui moltes probabilitats de causar lesions, mort, danys psicològics, trastorns del desenvolupament o privacions». (p.5)

Aquesta definició introdueix aspectes que resulten determinants per a la concepció d'aquest terme, com la noció d'intencionalitat i l'amenaça com a eina suficient per a causar mal (Peligero, 2016). Existeixen diversos criteris per a classificar els tipus de violència segons la modalitat amb la qual s'exerceix, el tipus de mal causat, la identitat de la víctima i el context en el qual ocorre. Sanmartín (2007) diferencia en primer lloc, la violència activa o passiva, és a dir, la violència exercida per acció o per omissió. L'omissió fa referència a la negligència, deixant de fer alguna cosa que és necessària per a l'altra persona. D'altra banda, es pot distingir la violència segons el mal que s'ha causat. La violència física és aquella que causa una lesió física, tant per acció com per omissió. La violència emocional es relaciona directament amb el llenguatge, verbal i gestual, i és aquella que per acció o omissió provoca directament un mal psicològic en la víctima. La violència sexual és un conjunt de danys físics i emocionals que produeix una persona a canvi d'obtenir estimulació o gratificació sexual. Finalment, la violència econòmica és aquella que utilitza de manera no legal les propietats o recursos econòmics d'una persona. Quant a la violència segons el tipus de víctima, n'existeixen de molts de tipus, destaca la violència contra la dona, els infants (maltractament infantil) i les persones grans. Finalment, segons l'escenari on ocorre, es coneix la violència en la llar (on té lloc la violència domèstica, la violència de

gènere i la violència filioparental), la violència a l'escola, en el lloc de treball, en la cultura i en les pantalles.

De totes aquestes formes de violència, el present article se centra en la VFP, aquella que ocorre entre els fills i els progenitors de manera ascendent. Avui dia, la família pot ser un espai segur de convivència, de protecció i de satisfacció afectiva de les necessitats que presenten els membres, o pot arribar a convertir-se en origen de conflictes, disputes i produir conductes de risc (Domínguez de la Rosa et al., 2019). Al llarg dels anys, diversos autors han anat exposant algunes causes i factors que donen sentit al concepte de VFP. Gran part dels estudis relacionen l'origen d'aquesta violència amb la conducta dels progenitors, les relacions conflictives entre la parella, la desafecció cap als fills, els mètodes restrictius amb alts nivells de disciplina i els perfils patològics dels pares, que generen en definitiva, un clima familiar advers (González-Álvarez, 2013; Ibabe & Jaureguizar, 2011; Ibabe, 2015). En la mateixa línia Somovilla et al. (2016) recullen en la seva anàlisi discursiva que la falta de valors, habilitats i temps per a educar, són components essencials per a les interaccions i relacions entre els progenitors i els seus fills. Aquesta falta d'habilitats i de temps sol fomentar estils parentals inadequats, ja que degut a la inexistència de la imposició de límits i de respecte, es pot entorpir l'autoritat dels pares cap als seus fills. D'altra banda, la càrrega de les obligacions familiars després de la intensa jornada laboral pot generar frustració i estrès en les actuacions dels progenitors en la llar, la qual cosa repercuteix directament en els menors i en les seves respostes afectives, encara més si aquestes famílies són monoparentals o desestructurades (Somovilla et al., 2016). En canvi, hi ha estudis que sostenen que el menor per ell mateix presenta una gran varietat de factors de risc, i que els causants de l'aparició de la VFP no són exclusivament els progenitors. Entre aquests factors destaquen la conducta disruptiva, l'absentisme escolar, el consum de substàncies tòxiques i el grup d'iguals amb conductes antisocials. Aquest perfil de menor acostuma a cometre altres delictes paral·lelament al de VFP, i els episodis de violència cap als progenitors solen ser freqüents (Cuervo et al., 2017). En conclusió, s'ha de tenir present que és un fenomen complex al qual no se li pot atribuir una única causa, ja que existeixen nombrosos factors de risc individuals, familiars i contextuals que poden desencadenar l'aparició de la VFP. No obstant això, destaquen per la seva aparició al costat de contextos de violència els estils educatius inadequats, la personalitat disruptiva del menor, els dèficits d'inclinació i comunicació en les relacions familiars i l'exposició a situacions de violència en la llar o l'entorn pròxim (Solozano, 2017).

Quant al motiu del menor per a desencadenar la conducta violenta cap als pares, s'han demostrat diverses raons. Les més freqüents són: els problemes en l'organització

domèstica, la demanda de diners per part dels fills, el consum d'alcohol, el rebuig dels progenitors cap al grup d'iguals del menor, el temperament difícil, l'enuig en no aconseguir el que el menor desitja i la negació dels progenitors davant la demanda de sortir del menor (Acero, 2016; Calvete et al., 2013)

Existeixen multitud de models teòrics que tracten d'explicar la conducta dels agressors que exerceixen VFP a través de diferents hipòtesis. Després de la revisió de diversos documents, s'han destacat les teories següents: la teoria de l'aprenentatge social, el model ecològic, el model sociològic i el model processual.

La teoria de l'aprenentatge social va ser desenvolupada pel psicòleg Bandura l'any 1977. Aquesta teoria explica la violència familiar a través de l'experiència pròpia de la persona i el procés d'observació. És a dir, es concep la imitació com el principal instrument per a aprendre una conducta, ja que generalment, l'ésser humà aprèn conductes a través de l'observació de models, que posteriorment es reproduïxen i mantenen si aquests aporten resultats positius per a un mateix (Ivernón, 2017). Per tant, l'observació d'ambients i contextos agressius en el nucli familiar representa un paper important en l'origen i manteniment de la violència, ja que en general, les conductes agressives són apreses. Aquestes experiències violentes observades pels menors poden conduir-los a convertir-se en adolescents violents cap als seus progenitors (Somovilla, et al., 2016).

D'altra banda, el model ecològic de Bronfenbrenner o la teoria ecològica abasta una perspectiva més extensa per a l'anàlisi de la VFP, ja que se centra en la interacció de l'individu i els diferents contextos o estructures ambientals en els quals aquest es desenvolupa. L'autor descriu quatre nivells diferents, on cadascun dels nivells conté l'altre. En el marc explicatiu de la violència, el primer nivell, el microsistema, genera factors de risc a nivell individual i familiar. El mesosistema i l'exosistema generen factors de risc a nivell social, a causa de les interaccions que fa el menor en els ambients socials de desenvolupament personal i participació activa, i finalment, el macrosistema genera tots aquells factors de risc a nivell cultural. D'aquesta manera, es considera que la VFP es genera per un conjunt de diferents factors socials, individuals, familiars i culturals que alhora fan que aquesta es mantingui (Peligero, 2016).

El model sociològic per part seva, destaca que existeixen factors externs com la condició social, els problemes econòmics, la falta de xarxes de suport social, la desocupació, etc., que afavoreixen i augmenten l'entorn desestabilitzador en el nucli familiar (Somovilla et al., 2016).

Finalment, el model processual explica la VFP a través d'estressors, variables mediadores i variables moderadores. Els autors d'aquest model entenen la VFP com el resultat de la interacció entre aquests factors més les pròpies característiques que presenten els individus. Aquest model supera la visió tradicional dels factors de risc i va més enllà relacionant les interaccions d'aquests factors de risc i el seu desenvolupament en la conducta violenta (Ivernón, 2017).

Tots aquests models són importants per a l'aproximació d'aquest fenomen social, ja que cadascun d'ells aporta una anàlisi pròpia i exhaustiva. Tenint com a referència el model ecològic i la perspectiva que aporta, és a dir, la interacció dels diferents factors que influeixen en la VFP, es destaquen aquells que es consideren més rellevants per Ivernón (2017). En els factors socioculturals, és important esmentar els diferents estils parentals, ja que es relacionen amb l'aparició de la violència cap als progenitors. De manera molt resumida, l'estil autoritari demanda un gran nivell d'exigència al menor, així com un nivell molt baix d'afecte i comunicació. Aquest estil pot generar en els fills inseguretat, frustració, dependència, rebel·lia, etc. D'altra banda, l'estil democràtic combina el control i l'exigència amb l'afecte i la comunicació. Es respecta als menors i se'ls capacita i educa en valors socials. D'aquesta manera, els infants són més competents social i individualment, amb nivells més alts d'autoestima, autonomia i responsabilitat. Quant a l'estil negligent, es caracteritza per nivells baixos, tant de control i exigència com d'afecte i comunicació. Com a conseqüència, els fills fan el que els plau, ja que no tenen el suport dels pares, la qual cosa genera infants amb baixa autoestima que no compleixen normes ni saben empatitzar amb els altres. Finalment, en l'estil permissiu abunda l'afecte i la comunicació, però hi ha poc control i exigència sobre els fills. Per això, els menors solen tenir comportaments inadequats i impulsius. Anteriorment, es relacionava l'estil autoritari amb l'aparició de la violència familiar, especialment a través dels càstigs que imposaven els progenitors en aquest estil de criança. No obstant això, actualment existeixen molts canvis socials que generen una varietat de factors a tenir en compte per a l'aparició de la VFP. L'autora destaca dins d'aquests factors socioculturals l'aparició de les noves tecnologies, la facilitat de l'accés a la pornografia i el consum de substàncies tòxiques, entre d'altres. Reprenent la perspectiva ecològica i els seus factors, els factors familiars es relacionen directament amb els factors socioculturals, encara que fan referència a tots aquells elements que ocorren dins el nucli familiar, com els canvis de rol o l'absència d'una estructura jeràrquica ferma dins la família, factors que poden arribar a generar episodis de violència per part dels fills cap als pares. Finalment, els factors sociodemogràfics fan referència a les característiques generals dels menors que exerceixen aquesta violència, com el gènere,

l'edat, els trets de la personalitat, els trastorns clínics i el consum de substàncies tòxiques (Ivernón, 2017).

S'ha de tenir en compte que anteriorment la VFP solia ser més recurrent en famílies que podien presentar altres factors de risc, a més de pertànyer a classes socials amb nivells socioeconòmics mitjans i baixos. En aquests casos, es produïen diverses formes de maltractament, entenent-se aquest com la devolució de l'abús que podien sofrir els fills per part dels pares, o com a forma de protecció cap a un altre membre familiar que pogués ser agredit. No obstant això, en els últims anys la VFP s'ha manifestat en famílies que aparentment no estan desestructurades, pertanyents a totes les classes socials (Domínguez de la Rosa et al., 2019).

Segons la Circular 1/2010 de la Fiscalia General de l'Estat (2010):

«Les causes d'aquests comportaments violents radiquen en deficiències del procés educatiu dels seus autors, més que en altres causes habitualment associades a la delinqüència juvenil com puguin ser les relacionades amb la marginalitat. L'etiologia d'aquests comportaments sol correspondre a l'absència d'uns patrons o regles de conducta adequats en el nucli familiar, sense imposició de límits i normes, generant mancances educatives (teoria de la laxitud) o a una desencertada combinació d'estils educatius sancionadors i permissius, que donen lloc a vegades al fet que el menor no accepti cap control». (p. 1.381)

En els casos de VFP poden produir-se quatre supòsits davant els quals s'aplicarien (o no) diferents tipus de resposta penal. Jiménez (2017) els classifica així com s'explica a continuació. El primer cas és el d'aquells fills menors de catorze anys que, en realitzar conductes relacionades amb la VFP, són denunciats pels seus progenitors, però com que són inimputables, no s'efectua cap mena d'intervenció penal. En aquests casos es remet testimoni a l'entitat pública competent de protecció de menors amb la finalitat que es valori la seva situació. Un altre supòsit són els menors entre catorze i divuit anys, que realitzen conductes que s'acosten al delicte, però no són susceptibles de tipificació penal, per la qual cosa no se'ls pot exigir responsabilitat. D'altra banda, es troben els menors que se situen en la mateixa franja d'edat que en l'anterior supòsit, però que cometen fets tipificats com a delictes relacionats amb la VFP, per la qual cosa se'ls aplica la LORPM. Finalment, als fills o filles majors de divuit anys que són denunciats per maltractaments, se'ls aplica una intervenció penal pròpia d'adults conformement al que es disposa en el CP.

Per tant, es poden observar les diverses actuacions que es plantegen atenent el mateix delictes de VFP, però l'objecte del present article se centra en aquells menors entre catorze i divuit anys que se'ls aplica la LORPM, i especialment, la mesura judicial del GEC.

Sobre la incidència de la VFP, s'ha de tenir present que és un fenomen que durant les últimes dècades ha augmentat considerablement, aconseguint unes xifres preocupants (Contreras et al., 2020; Jiménez, 2017). És un fenomen que resulta parcialment visible davant la societat, ja que molts casos no es registren o reflecteixen en les dades oficials. És el cas de les denúncies a menors de catorze anys que, com que resulten inimputables, no es reflecteixen en les dades oficials o el de les alternatives previstes pels progenitors com per exemple, assistir a teràpies privades, per a eludir la via penal. Així mateix, són nombrosos també els casos en els quals els progenitors no interposen la denúncia a causa de la vergonya que els suposa assumir la situació o la sensació de fracàs que senten, entre altres (Jiménez, 2017). En la majoria de casos, els progenitors no cerquen culpabilitzar i castigar el menor, sinó trobar una alternativa perquè no es repeteixin les conductes violentes i es recuperi la convivència familiar (Selma, 2020).

Característiques comunes dels menors que perpetuen la violència filioparental

Les característiques comportamentals que es recullen en el present article s'han triat basant-se en aquelles característiques i trets de personalitat que segons diversos estudis, actuen com a factors de risc per a exercir la VFP. Algunes investigacions identifiquen que els menors del sexe masculí presenten problemes emocionals greus com ara la falta d'empatia (Andrés et al., 2017; Huntsinger & Luecken, 2004). Per part seva, Garrido (2010) recalca la tendència a l'aïllament, l'escassa por al càstig i l'egocentrisme. En menors homes, s'ha observat un patró conductual de sexisme hostil, no únicament cap a les figures maternes, sinó cap al gènere femení en general (Martínez-Ferrer et al., 2018). La baixa autoestima, especialment en el gènere masculí, és destacada per diversos autors en els seus estudis (Trull, 2021; Ibabe & Jaureguizar, 2011; Calvete et al., 2011), així com un autoconcepte negatiu (Martín et al., 2022). D'altra banda, Calvete et al. (2013) asseguren l'existència d'una estreta relació entre les conductes narcisistes i la VFP. En recerques realitzades amb menors que tenien conductes violentes cap als pares, es varen trobar baixos nivells de tolerància a la frustració en tots ells (Prado & Amaya, 2005; Nock & Kazdin, 2002). En relació amb el nivell de tolerància, la recerca realitzada per Calvete et al. (2011) i Garrido (2005) va identificar que aquests menors tenien un estil impulsiu de resolució de

conflictes, tant en l'àmbit familiar com en la resta de les seves relacions interpersonals. Altres estudis han evidenciat problemes d'hiperactivitat, (Andrés et al., 2017) dèficits d'atenció i comportaments pertorbadors (Cuervo & Rechea, 2010; González et al., 2010). Sobre les dinàmiques pertorbadores, Jaureguizar & Ibabe (2012) van trobar que molts adolescents d'aquest perfil mantenien conductes violentes cap a les figures d'autoritat.

A través d'una anàlisi més profunda d'aquestes característiques, alguns autors estudien l'emoció que hi ha darrere d'aquestes actituds i comportaments, intentant localitzar-ne l'origen i el manteniment. La literatura acadèmica sobre la VFP assenyala que la ira és la principal expressió emocional de la violència en aquests joves, especialment quan no poden aconseguir una meta o satisfer necessitats pròpies. En aquests casos, la ira depèn de la interpretació que es fa de la situació, generant uns pensaments que comporten directament a una acció (Izard, 1991). D'altra banda, la falta d'empatia és un component essencial per a entendre el manteniment de la conducta violenta; Garrido (2005) i Sánchez et al., (2010) van demostrar en els seus estudis que els menors que exercien violència contra els seus pares eren incapaços de desenvolupar empatia cap a ells.

En la mateixa línia, Ibabe (2007) sosté que la majoria de joves agressors obtenen puntuacions baixes en empatia, així com González-Álvarez (2013) afirma que existeix una correlació positiva entre la VFP i la falta d'empatia. A més de la falta d'empatia, la impulsivitat és considerada com un altre factor de risc rellevant en aquesta àrea. Calvete et al. (2011) van comparar menors que exercien VFP amb uns altres que no ho feien i va resultar que els primers eren molt més impulsius que els segons. La impulsivitat és habitual en aquests menors, i en moltes ocasions és la conseqüència directa de la baixa tolerància a la frustració i l'escàs control sobre la ira que senten (Ibabe, 2007; Rechea & Cuervo, 2009). Quant a la prevalença de les agressions, sol ser més comuna la conducta violenta cap a les mares i la violència psicològica/emocional en comptes de la física (Peligero, 2016; Vasco et al., 2020).

S'ha de tenir en compte que no tots els menors que realitzen conductes de VFP posseeixen cadascuna les característiques esmentades, però aquestes serveixen d'aproximació per formar un presumpte perfil i així poder ajustar la intervenció adreçada a aquesta problemàtica.

Conclusions i recomanacions per a futures investigacions

Al llarg d'aquest article s'han explicat les característiques principals de la VFP i del sistema penal de menors, així com la mesura judicial dels grups educatius de convivència. Com s'ha pogut veure, són molts els factors que influeixen en la conducta i en la posterior comissió del delictes, per la qual cosa és important contemplar les necessitats que presenten aquests menors, i poder així ajustar el contingut de les intervencions tant a nivell judicial com educatiu.

Amb la finalitat de millorar la intervenció educativa dels GEC, es recomana analitzar amb profunditat els resultats d'aquesta mesura judicial, si existeix o no reincidència dels menors que finalitzen la mesura així com l'adaptació posterior al nucli familiar.

Per altra banda, seria interessant aprofundir més en l'estudi de les característiques conductuals dels menors que exerceixen la VFP, per poder dur a terme una anàlisi més completa del perfil d'aquests joves i així treballar sobre la modificació de les seves conductes.

Referències bibliogràfiques

- Acero, J. L. S. (2016). Violencia filioparental: características psicosociales de adolescentes y progenitores en conflicto familiar severo (Doctoral dissertation, Universidad Complutense de Madrid).
- Andrés, J., Gallego, I., Guerrero, C., & Ridaura, M. J. (2017). Violencia filio-parental: Una realidad invisible. Fundación Amigó. <https://fundacionamigo.org/>
- Barea, J. Á. B. (2008). Responsabilidad penal del menor: principios y medidas judiciales aplicables en el derecho penal español. Revista Estudios Jurídicos. Segunda Época, (8).
- Benavente, F. C. (2021). Detección de estrategias de intervención eficaces en el cumplimiento de la medida judicial de Convivencia con Grupo Educativo. RES: Revista de Educación Social, (33), 433-445.
- Calvete, E., Orue, I., & Sampedro, R. (2011). Violencia filio-parental en la adolescencia: Características ambientales y personales. Infancia y Aprendizaje, 34, 349-363.
- Calvete, E., Gámez-Guadix, M., Orue, I., González-Diez, Z., de Arroyabe, E. L., Sampedro, R., Pereira, R., Zubizarreta, A. & Borrajo, E. (2013). Brief report: The Adolescent Child-to-Parent Aggression Questionnaire: An examination of aggressions against parents in Spanish adolescents. Journal of adolescence, 36(6), 1077-1081.
- Cámara Arroyo, S. (2014). Imputabilidad e inimputabilidad penal del menor de edad. Interpretaciones dogmáticas del artículo 19 CP y tipologías de delincuentes juveniles

conforme a su responsabilidad criminal. Anuario de derecho penal y ciencias penales, 239-320.

- Circular 1/2010, Sobre el tratamiento desde el sistema de justicia juvenil de los malos tratos de los menores contra sus ascendientes. (2010). Madrid, Fiscalía General del Estado. Ministerio de Justicia.
- Contreras, L., Rodríguez Díaz, F. J., & Cano Lozano, M. (2020). Prevalencia y razones para la violencia filio-parental en adolescentes españoles: Diferencias de género en víctimas y agresores. *Psicología jurídica y forense: investigación para la práctica profesional*, 177-189.
- Cuervo, K., Palanques, N., & Busquets, M. D. P. (2017). Trayectoria delictiva y factores de riesgo de los menores que ejercen violencia filio-parental. *Revista sobre la infancia y la adolescencia*, 13, 1-14.
- Díaz, M. J. J. (2015). Algunas reflexiones sobre la responsabilidad penal de los menores. *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 17, 19.
- Domínguez de la Rosa, L., Palma, I., & Palma-García, M. D. L. O. (2019). Análisis discursivo de la violencia filio-parental en diferentes producciones audiovisuales.
- Garrido, V. (2005). *Los Hijos Tiranos. El Síndrome del Emperador*. Barcelona: Ariel.
- Garrido, V. (2010). *Jornadas de violencia intramfamiliar: ¿Qué hacer con los menores? Hijos tiranos: Una aproximación a los hijos maltratadores*. Universidad de Castilla-La Mancha.
- González Álvarez, M., Gesteira Santos, C., Fernández Arias, I. G., & García Vera, M. D. L. P. (2010). Adolescentes que agreden a sus padres. Un análisis descriptivo de los menores agresores. *Psicopatología Clínica Legal y Forense*, 10, 37-53.
- González-Álvarez, M. (2013). *Violencia intrafamiliar: características descriptivas, factores de riesgo y propuesta de un plan de intervención*. (Tesis de Doctorado, Universidad Complutense de Madrid). Repositorio Universidad Complutense.
- Huntsinger, E. T., & Luecken, L. J. (2004). Attachment relationships and health behavior: The mediational role of self-esteem. *Psychology & Health*, 19(4), 515-526.
- Ibabe, I. (2007). Perfil de los hijos adolescentes que agreden a sus padres. Investigación realizada en la C.A.V. *Gizarte Psikologia eta Portaera Zeintzien Metodología Saila*. Victoria-Gasteiz, 23 noviembre, 1-28.
- Ibabe, I., & Jaureguizar, J. (2011). ¿Hasta qué punto la violencia filio-parental es bidireccional?. *Anales de Psicología/Annals of Psychology*, 27(2), 265-277.
- Ibabe, I., & Jaureguizar, J. (2011). El perfil psicológico de los menores denunciados por violencia filio-parental. *Revista Española De Investigación Criminológica*, 9, 1-19.
<https://doi.org/10.46381/reic.v9i0.63>
- Ibabe, I. (2015). Predictores familiares de la violencia filio-parental: el papel de la disciplina familiar. *Anales de psicología*, 31(2), 615-625.
- Izard, C.E. (1991). *The Psychology of emotions*. New York: Plenum Press.
- Ivernón, M. B. R. (2017). Aproximación al fenómeno de la violencia filio-parental. *Documentos de trabajo social: Revista de trabajo y acción social*, (59), 85-116.

- Jaureguizar, J., & Ibabe, I. (2012). Conductas violentas de los adolescentes hacia las figuras de autoridad: el papel mediador de las conductas antisociales. *International Journal of Social Psychology*, 27(1), 7-24.
- Jiménez Arroyo, S. (2017). La violencia filio-parental y la medida de internamiento. Especial referencia a la "prestación por excarcelación". *Revista sobre la infancia y la adolescencia*, (13), 15-44.
- Llei Orgànica 5/2000, del 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors (LORPM). *Butlletí Oficial de l'Estat*, 13 de gener de 2000, núm 11, p. 1.422 a 1.441.
- Martín, A. M., De la Fuente, L., Hernández, A., Zaldívar, F., Ortega-Campos, E., & García-García, J. (2022). Psychosocial profile of juvenile and adult offenders who acknowledge having committed child-to-parent violence. *International journal of environmental research and public health*, 19(1), 601.
- Martínez-Ferrer, B., Romero-Abrio, A., Moreno-Ruiz, D., & Musitu, G. (2018). Child-to-parent violence and parenting styles: Its relations to problematic use of social networking sites, alexithymia, and attitude towards institutional authority in adolescence. *Psychosocial Intervention*, 27(3), 163-171.
- Nock, M. K., & Kazdin, A. E. (2002). Parent-directed physical aggression by clinic-referred youths. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 31(2), 193-205.
- Organització Mundial de la Salut (2002). *World report on violence and health: Summary*. Ginebra: Organización mundial de la salud.
- Peligero, A. (2016). La violencia filio-parental en el contexto de la violencia familiar. *Revista de Intervención Psicosocioeducativa en la Desadaptación Social*, 9, 69-84.
- Prado, E. & Amaya, J. (2005): *Padres Obedientes, Hijos Tiranos*. México, D.F.: Ed. Trillas.
- Rechea, C. & Cuervo, A. L. (2009). Menores agresores en el ámbito familiar (Estudio de casos). *Centro de Investigación en Criminología*. Informe nº 17, 1-56.
- Salamanca, J. A. M. (2012). La medida de convivencia en un grupo educativo. *RES: Revista de Educación Social*, (15), 11.
- Sánchez, J., Ridaura, M.J. & Arias, C. (2010). *Manual de intervención para familias y menores con conductas de maltrato*. Valencia: Tirant lo Blanch.
- Sanmartín Esplugues, J. (2007). ¿Qué es violencia? Una aproximación al concepto y a la clasificación de la violencia. *Daimon Revista Internacional de Filosofía*, (42), 9-21.
- Selma, A. A. (2020). La violencia filio-parental: cuestiones en torno a su definición, concepto e incidencia cuantitativa en España. *Revista Penal México*, 9 (16-17), 11-32.
- Serrano, A. M. (2001). Principios sustantivos y procesales básicos de la responsabilidad penal de los menores establecidos en la LO 5/2000. *Cuadernos de derecho judicial*, (3), 17-40.
- Solozano, C. T. (2017). *Estilos de socialización parental y violencia filio-parental en la adolescencia* (Tesis de Doctorado, Universidad Pablo de Olavide). Repositorio Universidad Pablo de Olavide.

- Somovilla Adame, E., Aguilera Ríos, J., Berrocal Campano, R., & Domínguez de la Rosa, L. (2016). Análisis discursivo de la violencia filioparental: ámbito profesional y familiar. Trabajo Social Global. Revista de Investigaciones en Intervención social, 6 (10), 96-120.
- Trull Oliva, C. (2021). L'empoderament de les persones joves amb mesura de convivència en grup educatiu de medi obert. Anàlisi de la tasca socioeducativa i disseny d'estratègies per a la intervenció en el sistema de justícia juvenil.
- Vasco, R. V., Martínez, L. M. C., & del Carmen Cano, M. (2020). Factores psicosociales asociados a menores con delito de maltrato familiar. Psicología jurídica y forense: Investigación para la práctica profesional XII congreso (inter) nacional de psicología jurídica y forense Madrid, 13, 14 y 15 de febrero de 2020 (p. 191-202). Sociedad Española de Psicología Jurídica y Forense.
- Viana Ballester, C. (2007). La responsabilidad penal del menor: naturaleza y principios informadores.

